

Stanisław Jarmoszko
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny
ORCID 0000-0001-7512-8867

O bezpieczeństwie człowieka w kontekście ekonomosfery bezpieczeństwa

On security in the context
of the economosphere of security

Abstrakt: W nawiązaniu do bezpieczeństwa ekonomicznego przedstawione tu zostało zjawisko ekonomosfery bezpieczeństwa. To znacząca składowa antroposfery bezpieczeństwa, której istotą jest zastosowanie instrumentów ekonomicznych do kreowania różnych kategorii bezpieczeństwa ludzi (w tym również bezpieczeństwa ekonomicznego), a także inne ekonomiczne uwarunkowania i wyznaczniki bezpieczeństwa. Każde bezpieczeństwo kosztuje, i z tego względu ekonomosfera bezpieczeństwa wymaga niezbędnego odzwierciedlenia w świadomości społecznej – zrozumienia, rozwijania i efektywnej aplikacji. Artykuł przybliża takie zagadnienia, jak: finansowe podstawy bezpieczeństwa, rezerwy państwowe (gospodarcze i mobilizacyjne), infrastruktura bezpieczeństwa, ekonomika bezpieczeństwa itp. Lansuje przy tym tezę, iż o skuteczności i sile antroposfery bezpieczeństwa (jako całokształtu ludzkich mechanizmów ochronnych i obronnych), zarówno w skali globalnej, lokalnej czy tylko personalnej, decydują ekonomiczne (żywnościowe, energetyczne, materiałowe, finansowe itp.) możliwości podmiotu, w zakresie zaspokajania potrzeb, zwłaszcza najbardziej istotnych, żywotnych.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo ekonomiczne, ekonomosfera bezpieczeństwa, antroposfera bezpieczeństwa

Abstract: In relation to the economic security, the article introduces the phenomenon of the economosphere of security. It is a significant element of the anthroposphere of security, the crux of which is the application of the economic instruments to create various categories of human security (including economic security), as well as other economic conditions and factors of security. Every dimension of security has its price; thus, the economosphere of security

requires a necessary reflection in the social awareness – its understanding, development and effective application. The paper acquaints the reader – among others – with the issues financial basics of security, state reserves (economic and mobilization ones), security infrastructure, security economics etc. The article promotes the opinion that the effectiveness and power of the anthroposphere of security (understood as all the security and defence mechanisms), in the personal, local and/or global dimensions, is determined by the economic capabilities of the subject (food, energetic, material, financial etc.) of meeting the needs, specifically the vital ones.

Keywords: economic security, economosphere of security, anthroposphere of security

Każde bezpieczeństwo – będące efektem ludzkiej kreacji – kosztuje. Jako niebagatelne dobro antropologiczne, egzystencjalno-społeczne czy polityczne wymaga określonych nakładów finansowych, materiałowych, energetycznych, czy też typowo ludzkich, jak poświęcony czas, wydatkowane siły witalne, a nierzadko i ofiara życia. Ekonomiczne tworzywo bezpieczeństwa, a także wyznaczniki i uwarunkowania tej proveniencji składają się na tzw. ekonomosferę bezpieczeństwa¹, leżącą u podstaw antroposfery bezpieczeństwa, czyli całości kształtu instrumentów wykreowanych przez człowieka (pojedynczego czy też zrzeszonego w określonych wspólnotach) i służących mu do kształtowania szeroko rozumianego bezpieczeństwa.

Przedstawiany tekst nie jest poświęcony wyłącznie bezpieczeństwu ekonomicznemu, które mimo swej wagi stanowi jednak tylko część bezpieczeństwa całościowego. Proponuję tu nieco szersze spojrzenie na relacje bezpieczeństwa i ekonomii/ekonomiki. Zasadniczą intencją jest przedstawienie ekonomicznych aspektów bezpieczeństwa z innej strony – chodzi o ukazanie, w jaki sposób środki ekonomiczne biorą udział w kreowaniu bezpieczeństwa rozumianego całościowo, ale także w poszczególnych jego płaszczyznach czy dzie-

¹ Pojęcie ekonomosfery bezpieczeństwa koresponduje z ideą „ekonomii jako sfery bezpieczeństwa”, choć się do niej nie sprowadza, specyficznie ukierunkowując refleksję nad powiązaniem bezpieczeństwa i ekonomii. Cf.: K. Żukrowska, *Ekonomia jako sfera bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Interdyscyplinarność nauk o bezpieczeństwie. Paradygmat. Wiedza. Demarkacja*, red. K. Raczkowski, K. Żukrowska, M. Żuber, Warszawa 2013, s. 31-50. V. Ioan-Franc, M.A. Diamescu, *Some Opinions on the Relation between Security Economy and Economic Security*, „Romanian Journal of Economics” 2010, 2 (40), s. 130-159.

dzinach. Nie jest to więc spojrzenie ekonomocentryczne, lecz antropocentryczne – antropologiczna analiza roli instrumentów ekonomicznych w tworzeniu różnych kategorii bezpieczeństwa ludzi, z bezpieczeństwem ekonomicznym włącznie. Tytułowa ekonomosfera bezpieczeństwa nie należy więc do pojęć *stricte* ekonomicznych, lecz stanowi istotny element antropologicznej koncepcji bezpieczeństwa².

Istota ekonomosfery i jej miejsce w strukturze antroposfery bezpieczeństwa

Ekonomiczny determinizm bezpieczeństwa w sposób oczywisty sprawia, iż ekonomia przenika wręcz treść, mechanizmy, struktury czy potrzeby i interesy bezpieczeństwa każdego podmiotu, stanowiąc jego podstawę i źródło uwarunkowań³. Choćby z tej przyczyny konstruowane systemy wczesnego ostrzegania i zapewnienia bezpieczeństwa nigdy nie obejmują wszystkich grup społecznych, a tym bardziej członków danej populacji. Nie sposób instytucjonalnie zagwarantować bezpieczeństwa wszystkim ludziom (stąd wynika więc jakże konstruktywny imperatyw dbania o własne bezpieczeństwo). W czasach współczesnych – bardziej chyba niż kiedykolwiek – bycie biednym wiąże się ze szczególną podatnością na potęgujące się niebezpieczeństwa. Dzisiaj poczucie bezpieczeństwa, zdrowie bądź prolongatę życia można po prostu kupić. Jak konstatuje Z. Bauman, „ci z nas, którzy mogą sobie na to pozwolić, fortyfikują się przeciwko widzialnym i niewidzialnym, obecnym i przewidywanym, znanym i jeszcze nieznanym, rozsianym, lecz wszechobecnym niebezpieczeństwom, odtruwając wnętrza swoich organizmów i swoich domów, zamykając się za murami, obwarowując dostęp do swoich domostw kamerami telewizyjnymi, wynajmując uzbrojonych strażników, jeżdżąc opancerzonymi pojazdami czy biorąc lekcje sztuk walki”⁴.

² S. Jarmoszko, *Antropologia bezpieczeństwa. Kontury naukowej tożsamości*, Siedlce 2015.

³ E. Haliżak, *Ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, Warszawa 1997, s. 77.

⁴ Z. Bauman, *Płynny lęk*, Kraków 2008, s. 250.

Bezpieczeństwo kosztuje, jest uzależnione od środków ekonomicznych⁵, a jednocześnie staje się coraz bardziej atrakcyjnym towarem. Niejednokrotnie obserwujemy swoistą dominację czy wręcz dyktat czynnika ekonomicznego nad problemami bezpieczeństwa (np. zdrowotnego), często graniczący wręcz z tzw. zdrowym rozsądkiem.

Archetyp bezpieczeństwa należy do podstawowych w rozwoju człowieka, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i zbiorowym, społecznym. W pierwszej kolejności wynika to z jego biologicznej genezy i biologicznej natury. Bezpieczeństwo to podstawowy warunek życia. Życ, przeżyć, to znaczy biologicznie przetrwać. To znaczy uzyskać, zdobyć, zapewnić minimalny zakres bezpieczeństwa, umożliwiający prolongatę jestestwa. Nawet bez względu na jego jakość. Stąd też wynika intencjonalna praktyka i odwieczna tradycja zabiegania o bezpieczeństwo. Człowiek wokół siebie i znaczących społeczności (w łonie których funkcjonuje) *hic et nunc*, z rozmysłem, celowo konstruuje określone systemy, sfery bezpieczeństwa, obejmujące swym zasięgiem kolonizowane przestrzenie, a jednocześnie stanowiące swoistą tarczę, barierę przed różnymi kategoriami zagrożeń. Sfery te składają się na zróżnicowane systemy szeroko rozumianej ochrony i obrony człowieka, tworząc antroposferę bezpieczeństwa⁶.

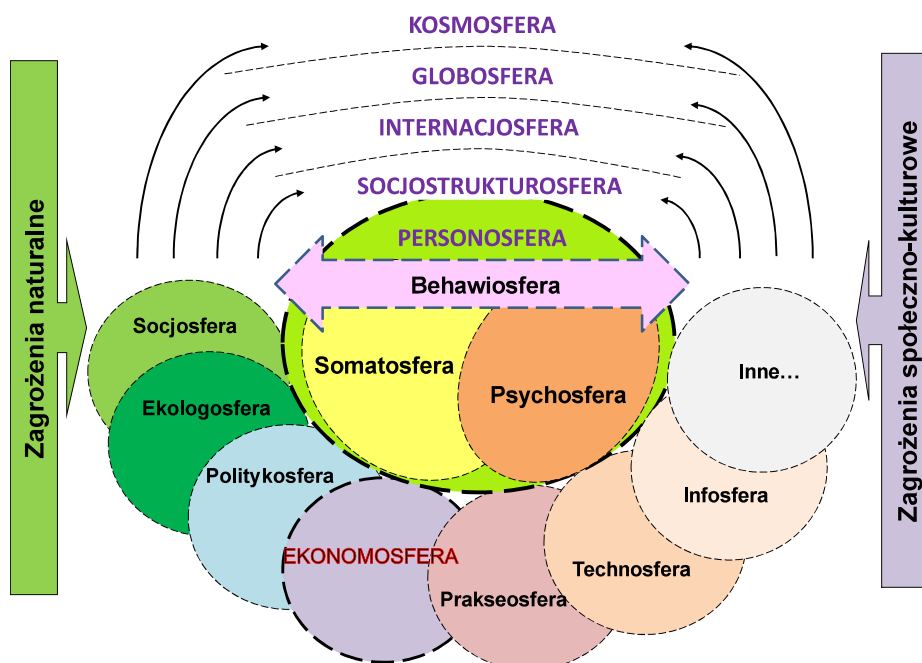
Pojęcie to ma swoje dystynktywne znaczenie. To tylko ta część szerzej rozumianej antroposfery, która obejmuje dyspozycje i wytwory człowieka zorientowane na kreowanie jego bezpieczeństwa. Od swego zarania człowiek tworzy wokół siebie swoistą, wielowarstwową sferę bezpieczeństwa. Tworzy określone instrumenty, mechanizmy, metody i strategie radzenia sobie z ogarniającymi go niebezpieczeństwami wszelkiego rodzaju. Istotą antroposfery bezpieczeństwa jest swoista technologia kreowania bezpieczeństwa danego podmiotu (jednostki, zbiorowości) we wszystkich przedmiotowych jego dziedzi-

⁵ R. Smith, *Economics and Security: The Disciplines and Reality*, [in:] *New Perspectives on Security*, ed. M. Clarke, London-New York 1993, p. 71-79; E. Halizak, *Ekonomiczne czynniki bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie środkowej po zimnej wojnie*, red. J. Kukulka, Warszawa 1994; L. Frąckiewicz (red.), *Bezpieczeństwo socjalne*, Katowice 2003; T. Guz, K.A. Kłosiński, P. Marzec, *Bezpieczeństwo ekonomiczne państw*, Lublin-Tomaszów Lubelski 2006.

⁶ S. Jarmoszko, *Antroposfera bezpieczeństwa wobec zagrożeń współczesnego świata (antropologiczna próba systematyzacji)*, [w:] *Bezpieczeństwo współczesnego świata. Wyzwania i zagrożenia*, red. A. Kusztelak, Poznań 2011, s. 53-72.

nach (np. bezpieczeństwa zdrowotnego, psychologicznego, społecznego, publicznego, narodowego, międzynarodowego, ekonomicznego, ekologicznego, informacyjnego i pozostałych). Wychodząc z zarysowanych przesłanek można skonstatować, iż antroposfera bezpieczeństwa znajduje bezpośrednie odzwierciedlenie w działalności ukierunkowanej na tworzenie, zapewnienie, utrzymanie bezpieczeństwa danego podmiotu.

Ponieważ bezpieczeństwo jest fenomenem mocno zdywersyfikowanym, wieloaspektowym, całościowo ujmowana antroposfera bezpieczeństwa jest złożona i wielowarstwowa. Składa się na nią wiele obszarów – sfer cząstkowych. W sposób naturalny wyłaniają się tu dwa wymiary analizy, co prezentuje schemat 1. Pierwszy ma charakter podmiotowo-hierarchiczny i odnosi się do ośrodka, obszaru i zasięgu kreowanego bezpieczeństwa. Drugi wymiar, przedmiotowo-merytoryczny, różnicuje charakter przestrzeni, w jakiej owo bezpieczeństwo jest kreowane.

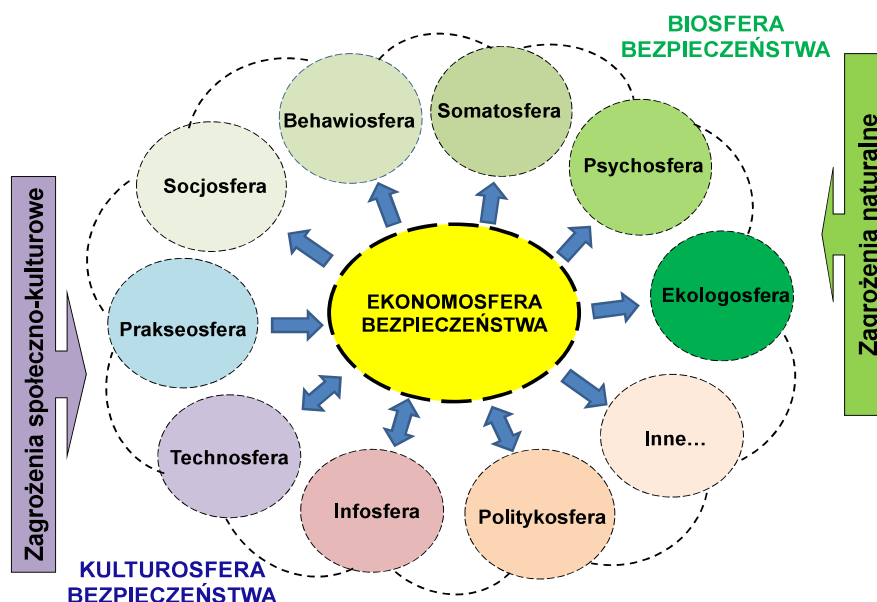

Źródło: opracowanie własne.

Schemat 1. Struktura antroposfery bezpieczeństwa

W wymiarze podmiotowo-hierarchicznym antroposfera bezpieczeństwa jest tworem określającym zasięg wpływu na dany podmiot. Bezpieczeństwo każdego podmiotu rozgrywa się wszakże w różnych przestrzeniach ludzkiego życia. Przedmiotowo-merytoryczny wymiar antroposfery bezpieczeństwa ukazuje więc, w jakich płaszczyznach i za pomocą jakich środków antroposfera realizuje swoją ochronno-obronną misję. Wielowymiarowy charakter nie tylko natury ludzkiej, ale i samej rzeczywistości ludzkiego życia, w sposób naturalny implikuje zatem wieloaspektowość i fizyczną wielość merytorycznych sfer jego bezpieczeństwa (jak somatosfera, psychosfera, behawiosfera, socjosfera, ekologosfera, technosfera, prakseosfera, politykosfera, infosfera itp.). Wymiar przedmiotowo-merytoryczny ukazuje więc, jak faktycznie kreowane jest bezpieczeństwo ludzi poprzez mechanizmy antroposfery bezpieczeństwa.

Jak wynika ze schematu 2, stanowiąc istotną, bazową wręcz składową antroposfery bezpieczeństwa, ekonomosfera bezpieczeństwa – mająca *de facto* charakter ekonomicznej podstawy wszelkiego bezpieczeństwa – wchodzi w określone, zróżnicowane czy nawet wyrafinowane relacje z pozostałymi sferami. Generalnie sprowadzają się one do jednostronnych wpływów bądź sprzężeń zwrotnych. Najsilniejsze więzy łączą ekonomosferę bezpieczeństwa z technosferą, infosferą czy politykosferą bezpieczeństwa. Mamy tutaj do czynienia z wpływem obustronnym. Przykładowo, ukierunkowane na bezpieczeństwo informacje czy technika, stanowią wręcz mogą nierozdzielny element z ekonomosferą. Nieco słabszy i głównie jednostronny związek występuje z socjosferą, behawiosferą, somatosferą, psychosferą czy ekologosferą bezpieczeństwa. Tu z kolei ekonomosfera wpływa na nie, podbudowując je (choć trzeba powiedzieć, iż w odniesieniu do somatosfery, a zwłaszcza psychosfery, wpływ ten ma charakter interwencyjny, a tym samym okazjonalny, sporadyczny). Odwrotna relacja występuje z prakseosferą bezpieczeństwa. Jej wybitnie teoretyczno-pragmatyczny (pozamilitarny) charakter sprawia, że to właśnie ona determinuje ekonomosferę bezpieczeństwa, moderując jej skuteczność.

Źródło: opracowanie własne.

Schemat 2. Relacje ekonomosfery bezpieczeństwa z pozostałymi składowymi antroposfery bezpieczeństwa

Zróżnicowana siła powiązań poszczególnych sfer bezpieczeństwa z ekonomosferą wyraźnie układa się w dwa obszary – jednoznacznie silniejsza więź (oddziaływanie) występuje w odniesieniu do sfer sytuujących się w obszarze kulturosfer bezpieczeństwa (co dodatkowo uwidacznia uzależnienie intencjonalnie kreowanych urządzeń – mechanizmów bezpieczeństwa od ekonomii), zdecydowanie słabsza w obszarze biosfery bezpieczeństwa. Tutaj, np. w odniesieniu do somatosfery, a zwłaszcza psychosfery, ingerencja ekonomosfery bezpieczeństwa ma najczęściej charakter śladowy i wiąże się z koniecznością zewnętrznego wsparcia naturalnych mechanizmów zdrowotnych.

Ekonomosfera bezpieczeństwa wobec przedmiotowych kategorii bezpieczeństwa

Trzeba wyraźnie zaakcentować, iż przedmiotowo-merytoryczny wymiar antroposfery bezpieczeństwa stanowi zasadniczą odmienność od przedmiotowego ujmowania czy kategoryzowania samego

bezpieczeństwa. W interesującym nas zakresie przejawem bezpieczeństwa ekonomicznego jest – najogólniej mówiąc – skuteczna ochrona całokształtu środków (walorów) i procesów ekonomicznych pozostających w dyspozycji danego podmiotu oraz możliwości ich funkcjonalnego spożytkowania dla jego dobra i rozwoju, natomiast **ekonomosfera bezpieczeństwa obejmuje sposób i zakres wykorzystania instrumentów ekonomicznych do kreowania ogólnie pojmowanego bezpieczeństwa tegoż właśnie podmiotu**. W zabiegach tych chodzi nie tylko o bezpieczeństwo ekonomiczne (choćby również), ale o całą gamę wszelkich innych, najważniejszych w danych okolicznościach kategorii bezpieczeństwa (np. bezpieczeństwa militarnego, politycznego, informacyjnego, społecznego czy ekologicznego). W takim przypadku gospodarka – jakkolwiek byśmy ją pojmowali – tworzy materialną bazę bezpieczeństwa w jego różnych obszarach przedmiotowych. Jak wskazują analitycy, prowadzi to do znaczącej „ekonomizacji” istoty/treści bezpieczeństwa⁷. To zasadnicza różnica gatunkowa.

Najbardziej znaczące w tej analizie **bezpieczeństwo ekonomiczne** nie jest pojęciem jednoznacznie definiowanym i rozumianym⁸. Najczęściej ujmuje się je przez pryzmat potencjalnych zagrożeń sfery ekonomicznej oraz odnosi do państwa, zaniedbując perspektywę jednostkową, a przy tym nadmiernie zbliża jego istotę do bezpieczeństwa politycznego czy społecznego. Według Z. Stachowiaka bezpieczeństwo ekonomiczne to „stan rozwoju krajowego systemu gospodarczego, który zapewnia wysoką sprawność jego funkcjonowania – poprzez należyte wykorzystanie wewnętrznych czynników rozwoju – oraz zdolność do skutecznego przeciwstawienia się zewnętrznym naciskom, mogącym doprowadzić do zaburzeń

⁷ S.T. Kurek, S. Kurek, *Model kształtowania bezpieczeństwa ekonomicznego państwa*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, t. III, red. P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda, Warszawa 2012, s. 277.

⁸ E. Frejtag-Mika, Z. Kolodziejak, W. Putkiewicz, *Bezpieczeństwo ekonomiczne we współczesnym świecie*, Radom 1996; Z. Stachowiak, S.T. Kurek, S. Kurek, *Bezpieczeństwo ekonomiczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004; I. Levenson, *Economic security: A guide for an age of insecurity*, iUniverse 2011; M. Plecka, A. Rychły-Lipińska, *Istota bezpieczeństwa ekonomicznego państwa – aspekty teoretyczne*, [w:] *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa*, red. A. Urbanek, Słupsk 2013, s. 121-142.

rozwojowych⁹. Należy je rozpatrywać przy uwzględnieniu dwóch zasadniczych, zalegających się płaszczyzn – ogólnoeconomicznej (społeczno-economicznej) i obronno-economicznej. Bezpieczeństwo economiczne państwa jest podstawowym dobrem publicznym, a przy tym warunkuje kreację i społeczną konsumpcję innych dóbr¹⁰.

W podobnym duchu bezpieczeństwo economiczne postrzega K.M. Książkowski, którego zdaniem jest to „niezakłócone funkcjonowanie gospodarek, to znaczy utrzymanie podstawowych wskaźników rozwojowych oraz zapewnienie komparatywnej równowagi z gospodarkami innych państw¹¹. W ujęciu K. Żukrowskiej bezpieczeństwo economiczne oznacza „stabilny wzrost gospodarczy, gwarantujący dobrobyt społeczeństwu przez politykę nastawioną na odpowiednio ukierunkowaną edukację, ochronę zdrowia, organizację wolnego czasu, redukcję bezrobocia, tworzenie miejsc pracy, gwarancji energii, wody, żywności, ograniczenia zagrożeń wynikających z zanieczyszczenia środowiska i eliminowania zagrożeń związanych z otoczeniem międzynarodowym obywateli (...) oznacza, że polityka państwa tworzy warunki dla harmonijnego rozwoju, pozwalającego budować zrównoważony dobrobyt obywateli¹².

Swoistą rekapitulację, a zarazem istotne dopełnienie przywołanych definicji stanowi ujęcie określające bezpieczeństwo economiczne jako wielostronnie determinowany „stan, gdy zapewnione są warunki gospodarcze konieczne do przetrwania, dobrobytu oraz zrównoważonego rozwoju społeczeństwa zamykającego się w granicach danego państwa, jak również dla przetrwania i sprawnego funkcjonowania jego instytucji¹³. W podstawowym znaczeniu bezpieczeństwo economiczne powinno więc być rozumiane jako **zapewnienie i ochrona dóbr, zasobów oraz procesów economicznych umożliwiających zdolność zaspokajania egzystencjalnych**

⁹ Z. Stachowiak, *Bezpieczeństwo economiczne*, [w:] *Ekonomika obrony*, red. W. Stankiewicz, Warszawa 1994, s. 189.

¹⁰ Z. Stachowiak, *Economiczny wymiar bezpieczeństwa narodowego*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, red. R. Jakubczak, J. Marczak, Warszawa 2011, s. 545-555.

¹¹ K.M. Książkowski, *Bezpieczeństwo economiczne*, Warszawa 2011, s. 32.

¹² K. Żukrowska, *Bezpieczeństwo economiczne*, [w:] *Trzy wymiary współczesnego bezpieczeństwa*, red. S. Sulowski, M. Brzeziński, Warszawa 2014, s. 98-99.

¹³ R. Włoch, *Bezpieczeństwo economiczne państwa*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa*, red. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, Warszawa 2009, s. 95.

potrzeb ludzi, obywateli i wspólnot społecznych, zagwarantowania im dostępu do podstawowych dóbr publicznych w zakresie codziennej egzystencji (żywność, ubiór, mieszkania itp.), infrastruktury bytowej (elektryczność, wodociągi i kanalizacja, komunikacja, rekreacja itp.), służby zdrowia, edukacji, obrony narodowej, ochrony środowiska itp. Istotne jest również zapewnienie niezbędnych warunków do ludzkiego rozwoju i samorealizacji. Przyjmuje się powszechnie, iż bezpieczeństwo ekonomiczne ma charakter agregujący i obejmuje bezpieczeństwo obrotu gospodarczego, bezpieczeństwo finansowe, energetyczne, surowcowe, żywnościowe, socjalne, bezpieczeństwo pracy, a nawet bezpieczeństwo technologiczne itp.

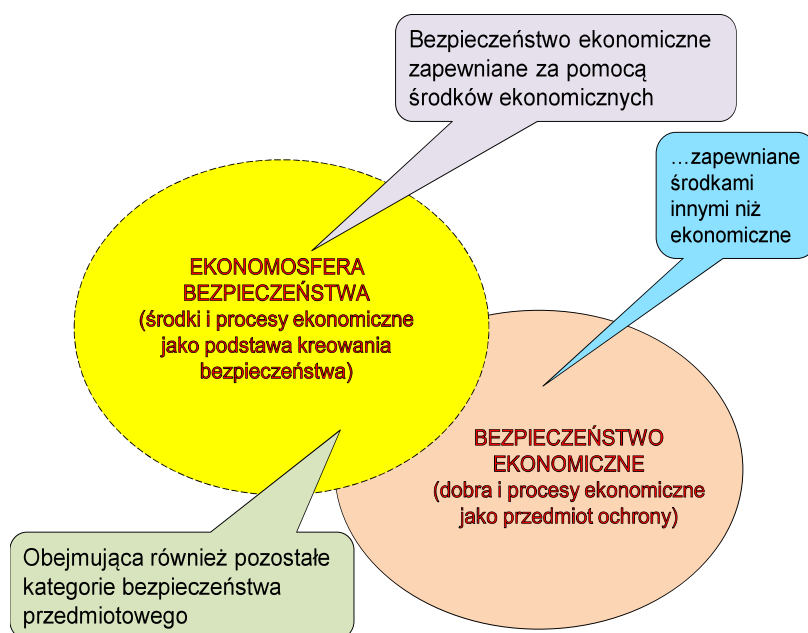
Ważne miejsce zajmuje tu zdolność przeciwstawienia się potencjalnym zagrożeniom (zarówno komplikacjom wewnętrznym, jak i zewnętrznej ingerencji ekonomicznej mogącej doprowadzić do zaburzeń rozwojowych) i zapewnienia sprawności funkcjonowania systemu gospodarczego¹⁴. Tak rozumiane bezpieczeństwo ekonomiczne, wspólnie z bezpieczeństwem militarnym czy politycznym, kulturowym i społecznym, stanowi podstawę interesów narodowych, państwowej racji stanu i społecznego dobrostanu. Według Sheili R. Ronis „bezpieczeństwo ekonomiczne jest zasadniczym elementem bezpieczeństwa narodowego, zwłaszcza gdy granice są mniej ważne niż kiedykolwiek”¹⁵. I nie ma znaczenia – dodaje – jak pojmujemy samo bezpieczeństwo narodowe. Waga bezpieczeństwa ekonomicznego, ale także jego złożoność, skomplikowanie sprawiają, iż jest ono determinowane szerokim wachlarzem czynników, jak polityka, stan zasobów naturalnych, funkcjonowanie gospodarki, kondycja społeczna, kapitał kulturowy, sytuacja (koniunktura) międzynarodowa itp.

Rozpatrując z bliższej perspektywy relacje między ekonomosferą bezpieczeństwa a bezpieczeństwem ekonomicznym, można powiedzieć, iż są to dwa częściowo zazębiające się zbiory działań (schemat 3). Obszarem wspólnym zarówno dla ekonomosfery bezpieczeństwa, jak i bezpieczeństwa ekonomicznego jest ta część działań, w której bezpieczeństwo ekonomiczne jest zapewniane za pomocą środków ekonomicznych (jak sprawność procesów produkcyjnych,

¹⁴ Z. Stachowiak, S. Kurek, S. T. Kurek, *Bezpieczeństwo ekonomiczne...*, s. 25.

¹⁵ S.R. Ronis (ed.), *Economic Security: Neglected Dimension of National Security?*, Washington 2011, p. 8.

wystarczające zasoby surowcowe i energetyczne, środki inwestycyjne, stabilność makroekonomiczna itp.). Obszary rozłączne odnoszą się bądź do zapewniania bezpieczeństwa ekonomicznego innymi środkami (np. politycznymi, informacyjnymi, społeczno-kulturowymi itp.), bądź też do kształtowania – poprzez środki i procesy ekonomiczne – innych niż ekonomiczne, przedmiotowych kategorii bezpieczeństwa.

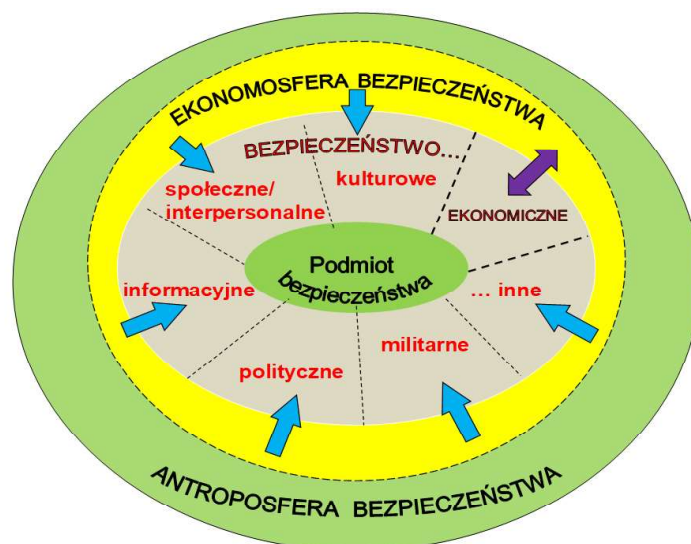
Źródło: opracowanie własne.

Schemat 3. Ekonomosfera bezpieczeństwa wobec bezpieczeństwa ekonomicznego

Bezpieczeństwo ekonomiczne, zapewniane innymi niż ekonomiczne środkami, odnosi się do wykorzystania takich instrumentów, jak: kulturowo utrwalone wzory efektywnego i stabilnego gospodarowania, zasoby informacyjne służące trafnym decyzjom gospodarczym, przemysłana polityka ekonomiczna i sprzyjające gospodarowaniu warunki polityczne, technika usprawniająca gospodarowanie, niezbędny kapitał społeczny, sprzyjająca atmosfera wokół spraw gospodarczych, korzystna sytuacja międzynarodowa, geoekonomiczna itp. Ukształtowało się w tym obszarze wiele instytucji, jak związki

zawodowe, UOKiK, PIH, KNF, Federacja Konsumentów, Rzecznik Ubezpieczonych, Krajowy Rejestr Długów i wiele, wiele innych.

Relacje ekonomosfery bezpieczeństwa z przedmiotowymi kategoriami bezpieczeństwa określonego podmiotu układają się wyraźnie jednostronnie, poza jednym przypadkiem. Jak wynika ze schematu 4, ekonomosfera bezpieczeństwa ma swój wymierny, ewidentny udział w kształtowaniu bezpieczeństwa kulturowego, społecznego, informacyjnego, politycznego itp.

Źródło: opracowanie własne.

Schemat 4. Ekonomosfera bezpieczeństwa na rzecz przedmiotowych kategorii bezpieczeństwa

Miejsce szczególne w tym układzie zajmuje bezpieczeństwo ekonomiczne. W tym przypadku zachodzi warunkowanie obustronne. Ekonomosfera bezpieczeństwa determinuje oczywiście bezpieczeństwo ekonomiczne, ale jej kondycja jest również przez nie determinowana. Można wręcz postawić tezę, iż warunkowanie to ma charakter prymarny – to od stanu bezpieczeństwa ekonomicznego zależą możliwości konstruowania ekonomosfery bezpieczeństwa, a w następstwie – antroposfery bezpieczeństwa.

Punktem wyjścia do tworzenia ekonomosfery bezpieczeństwa jest analiza potrzeb rozpatrywanych podmiotów – zarówno makro, jak i mikro. Rozwijana od połowy lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku idea „human security” sprawia, iż coraz częściej przedmiotem studiów i analiz bezpieczeństwa staje się pojedynczy człowiek bądź podstawowe wspólnoty, w których żyje (których najbardziej sugestywną egzemplifikacją stanowi rodzina). W warunkach stabilności społecznej bezpieczeństwo ekonomiczne człowieka najczęściej definiowane jest jako poziom dochodu uznanego za podstawowy, zapewniający mu przetrwanie, rozwój i godność osobistą, co powinno wiązać się z zapewnieniem warunków do uzyskania zabezpieczającej byt pracy bądź działaniami pomocowymi, chociażby w postaci zasiłków, pomocy socjalnej. Odpowiedni poziom dochodu powinien umożliwiać egzystencję (zapewnienie dostępu do żywności, wody, ubioru i dachu nad głową), wspierać dobrobyt i rozwój człowieka. Dochód ów powinien być stały, co oznacza jednocześnie stałą pracę (w znaczeniu pewności zatrudnienia), a po przejściu na emeryturę zabezpieczenie emerytalne w wysokości zapewniającej godne życie¹⁶.

Dobrym przykładem wpływu ekonomosfery bezpieczeństwa na życie ludzi jest bezpieczeństwo zdrowotne. W sposób oczywisty jest ono determinowane ekonomicznie, czego doświadczamy na co dzień. Bariery finansowe nie tylko utrudniają i ograniczają leczenie, ale nawet eliminują je (np. po przekroczeniu limitu wieku bądź z uwagi na horrendalne koszty). Uwidacznia się to w procesie racjonalizacji (?) wykorzystania nakładów finansowych na służbę zdrowia (np. Kasy Chorych, NFZ, ubezpieczenia zdrowotne, lecznictwo prywatne itp.).

Podobnie rzecz się ma w przypadku choćby bezpieczeństwa ekologicznego. Również ono kosztuje, a bariery finansowe nie tylko utrudniają i ograniczają działania, ale niejednokrotnie stają się główną przyczyną niebezpiecznych zaniechań w sferze ochrony

¹⁶ M. Plecka, *Personalny wymiar bezpieczeństwa ekonomicznego*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2014, nr 35, t. 2, s. 183-194; *Economic security for a better world*, Geneva 2004; M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo ekonomiczne we współczesnych uwarunkowaniach*, [w:] *Kultura bezpieczeństwa. Potrzeby i uwarunkowania*, t. II, red. M. Minkina, A. Filipek, J. Ważniewska, Siedlce 2016, s. 31-41.

środowiska¹⁷. Generalnie, ekonomosfera bezpieczeństwa rzutuje na bezpieczeństwo zwykłych ludzi w przeróżnych układach i kontekstach.

Podstawowe aktywa/instrumenty ekonomosfery bezpieczeństwa

Ekonomiczne uwarunkowania bezpieczeństwa materializują się w wielu różnych płaszczyznach, przede wszystkim w finansach, zapasach surowcowo-materiałowych, rezerwach czy też infrastrukturze. Zarówno codzienne warunki bezpieczeństwa, jak i określone kampanie w tej dziedzinie wymagają pieniędzy, określonego **budżetu bezpieczeństwa**. Poza zapewnieniem płynności funkcjonowania środki finansowe powinny pozwalać na niezbędne inwestycje, wynikające z potrzeby bezpieczeństwa. Często inwestycje w bezpieczeństwo materializują się w postaci określonej infrastruktury bezpieczeństwa bądź zapasów niezbędnych do prawidłowego funkcjonowania nie tylko określonych urządzeń bezpieczeństwa. Zapasy (wszelkich kategorii) stanowią ponadto swoisty wentyl bezpieczeństwa dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa (jego potrzeb konsumpcyjnych i rozwojowych). Istotą ekonomosfery bezpieczeństwa jest więc wydzielenie i zarządzanie niezbędnymi walorami służącymi różnym kategoriom bezpieczeństwa danego podmiotu.

Znaczące miejsce wśród instrumentów ekonomicznych bezpieczeństwa odgrywają rezerwy materiałowo-techniczne. W sposób naturalny punktem odniesienia staje się tu państwo. Rezerwy państwowe stanowią wyodrębniony majątek Skarbu Państwa i obejmują surowce, materiały, paliwa, maszyny, urządzenia, produkty rolne, produkty i półprodukty żywnościowe, leki, materiały sanitarne i medyczne, a także inne wyroby niezbędne do realizacji zadań w dziedzinie obronności i bezpieczeństwa państwa oraz płynnego funkcyjono-

¹⁷ K. Zabierowski, *Ekonomiczne podstawy ochrony przyrody*, [w:] *Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka*, red. W. Szafer, Warszawa 1973, s. 363-386; T. Winnicki, *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska*, [w:] *Podstawy ochrony środowiska*, red. B. Głowniak, E. Kempa, T. Winnicki, Warszawa 1985, s. 323-336; A. Barczak, E. Kowalewska, *Źródła finansowania zadań z zakresu ochrony środowiska w Polsce – przegląd stosowanych rozwiązań*, „Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu” 2014, nr 1, s. 37-57.

wania społeczeństwa i gospodarki. Mają więc charakter dychotomiczny – wyszczególnia się rezerwy gospodarcze i mobilizacyjne. Szczególnie znaczące są **rezerwy mobilizacyjne**, które służą realizacji zadań związanych z obronnością i bezpieczeństwem państwa, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb sił zbrojnych oraz bezpieczeństwa publicznego i powszechnego w sytuacjach zagrożenia¹⁸.

Rozpatrując kwestię rezerw, zapasów z perspektywy pojedynczych ludzi lub mikrostruktur społecznych, można mówić o **rezerwach krytycznych**. W świadomości społecznej funkcjonuje archetyp tzw. odkładania na „czarną godzinę”. I nie chodzi tu tylko o pieniądze (określane w tym przypadku „zaskórniakami”), ale także o żywność, wodę, lekarstwa, ubrania czy niezbędne do życia materiały, jak opał, środki oświetlenia, paliwo do auta itp. Określone rezerwy/zapasy same w sobie zawierają aspekt bezpieczeństwa, gdyż dają człowiekowi zabezpieczenie na wypadek zdarzeń nadzwyczajnie niekorzystnych i stwarzają warunki ich w miarę komfortowego przetrwania. Symptomatyczną tego ilustracją są tzw. prepersi, czyli ludzie czyniący ideą swego życia przygotowanie do kataklizmu.

Niezmiernie ważną rolę w stabilizowaniu bezpieczeństwa spełnia infrastruktura, czyli podstawowe urządzenia oraz instytucje usługowe niezbędne do należytego funkcjonowania produkcyjnych działów gospodarki oraz całego społeczeństwa. Wyszczególnia się wiele rodzajów infrastruktury niezbędnej do zapewnienia bezpieczeństwa – infrastruktura krytyczna, militarna, kluczowa, obronna itp. Nadrzędnym pojęciem jest **infrastruktura bezpieczeństwa**, która stanowi składową infrastruktury państwa, obejmującą obiekty i urządzenia stałe oraz instytucje niezbędne do zapewnienia ciągłości funkcjonowania państwa oraz ochrony obywateli w różnych stanach zagrożenia bezpieczeństwa narodowego. Związki infrastruktury z bezpieczeństwem państwa i jego obywateli mają charakter obustronny – z jednej strony zapewniają bezpieczeństwo, z drugiej same wymagają ochrony¹⁹.

¹⁸ A. Szlachta, *Rola i miejsce rezerw państwowych w gospodarce narodowej Polski*, „Logistyka i Transport” 2005, nr 1, s. 61-70.

¹⁹ A. Tyburska, *Infrastruktura krytyczna – problemy w wyznaczaniu elementów kluczowych państwa*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, t. II, red. P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda, Warszawa 2011, s. 236-248; R. Radziejewski, *Infrastruktura a bezpieczeństwo*, „Zeszyty Naukowe AON” 2013, 3 (92), s. 249-267.

Zasadniczym instrumentem ekonomosfery bezpieczeństwa staje się **ekonomika bezpieczeństwa** (obejmująca także ekonomikę obrony). To „szczegółowa dyscyplina naukowa, która bada zasady, formy i metody przygotowania i funkcjonowania gospodarki gotowej do spełniania zadań z zakresu bezpieczeństwa”²⁰. Poza wyraźnym ukierunkowaniem na bezpieczeństwo ekonomiczne, w określony sposób odnosi się ona również do innych przedmiotowych kategorii bezpieczeństwa²¹. Dyscyplina ta „zajmuje się dociekaniem i uogólnianiem powiązań między gospodarczą sferą działalności podmiotu a jego ogólnym bezpieczeństwem. Bada zarówno pojedyncze podmioty (np. kraj, organizacja gospodarcza) jak też ich grupy (np. ugrupowania gospodarcze). Rozważania prowadzone w ramach tej dyscypliny mogą mieć wymiar zarówno mikro- (np. przedsiębiorstwo), jak i makroekonomiczny (państwo)”²². Ekonomika bezpieczeństwa ukierunkowana jest więc na kwestie zaspokojenia potrzeb bezpieczeństwa (obronności) państwa, jak również innych struktur społecznych. W odniesieniu do państwa, ekonomika bezpieczeństwa ukierunkowana jest na rozległy obszar problemowy, obejmujący takie dziedziny, jak: myśl obronno-ekonomiczna (a szerzej bezpieczeństwa ekonomicznego), historia wojenno-gospodarcza, ekonomika wojenna, ekonomika obronna, ekonomika wojskowa, planowanie i programowanie gospodarczo-obronne, modelowanie gospodarczo-obronne, polityka gospodarczo-obronna i oczywiście bezpieczeństwo ekonomiczne jako takie²³.

Znaczącym instrumentem ekonomosfery bezpieczeństwa są **ubezpieczenia**. Upowszechniła się opinia, iż „nic nie daje lepszego wyobrażenia o przedsięwzięciach, które zapewniły ludziom Zachodu większe panowanie nad własnym losem, niż wprowadzenie i rozwój

²⁰ J. Płaczek, *Metodyczne podstawy ekonomiki bezpieczeństwa*, [w:] *Ekonomika bezpieczeństwa państwa w zarysie*, red. J. Płaczek, Warszawa 2014, s. 44.

²¹ W. Stankiewicz (red.), *Ekonomika obrony*, Warszawa 1994; Z. Stachowiak, J. Płaczek (red.), *Wybrane problemy ekonomiki bezpieczeństwa*, Warszawa 2002; K. Hartley, T. Sandler, *Handbook of Defense Economies*, New York 2007; Z. Stachowiak, *Ekonomika bezpieczeństwa. Dylematy powstania, rozwoju i poszukiwania swego paradygmatu*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2010, seria G, t. 97, z. 2, s. 121-132.

²² *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002, s. 23.

²³ S.T. Kurek, J. Płaczek, *The Outline of Security Economics Methodology*, www.unob.cz/eam/...2.../KUREK_PLACZEK.pdf, (dostęp: 1.09.2018); S.T. Kurek, *Ekonomika bezpieczeństwa – podstawowe problemy*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, t. II, red. P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda, Warszawa 2011, s. 279-295.

ubezpieczeń²⁴, zaczynając od ubezpieczeń morskich, poprzez ubezpieczenia od pożaru, katastrof, po współczesne ubezpieczenia niemal od wszystkiego. Były one wielkim zwycięstwem organizacji ludzkiej nad zagrożeniami czasu i przestrzeni. Można je zdefiniować jako „umowne zobowiązanie do określonej gratyfikacji przez ubezpieczyciela (towarzystwo ubezpieczeniowe) na wypadek powstania niekorzystnych zdarzeń w sferze zdrowia, życia lub mienia ubezpieczonego”²⁵.

Instrumenty ekonomiczne można z grubsza podzielić na **środki oddziaływania konstruktywnego bądź destruktywnego**. Pora więc na egzemplifikację tych drugich. Nie tylko więc na rzecz ekspansji, ale i dla celów bezpieczeństwa (własnego bądź sojuszników) można stosować tak klasyczne już środki, jak bojkot, embargo, sankcje ekonomiczne. Instrumenty te mogą składać się wręcz na swego rodzaju agresję gospodarczą, której istotę tworzą takie działania, jak: narzucanie jednostronnie korzystnych umów; intencjonalne tworzenie stanu uzależnienia gospodarczego i technologicznego (wykup firm, ograniczanie dostępu do nowych technologii itp.); destabilizacja gospodarki poprzez manipulowanie wskaźnikami; blokowanie przepływów (handlowych, usługowych, kapitałowych)²⁶ itp. Wszystko to świadczy o zróżnicowanym i szerokim instrumentarium ekonomosfery bezpieczeństwa.

Bezpieczeństwo ekonomiczne i ekonomosfera bezpieczeństwa, wchodząc ze sobą w ścisłe zależności, leżą u podstaw bezpieczeństwa człowieka. O ile bezpieczeństwo ekonomiczne – w dużym uproszczeniu – oznacza bezpieczne gospodarowanie, o tyle ekonomosfera bezpieczeństwa oznacza aktywizowanie środków gospodarczych na rzecz bezpieczeństwa szeroko rozumianego. Ekonomosfera bezpieczeństwa zapewnia materiałowo-energetyczne podstawy, fundamenty bezpieczeństwa człowieka we wszelkich jego odmianach. O skuteczności i sile antroposfery bezpieczeństwa (jako całościowym, zintegrowanym systemie jego kształtowania), zarówno w skali globalnej, lokalnej, czy tylko personalnej, decydują przecież ekonomiczne

²⁴ J. Delumeau, *Skrzydła anioła. Poczucie bezpieczeństwa w duchowości człowieka Zachodu w dawnych czasach*, Warszawa 1998, s. 553.

²⁵ M. Lipiński, *Bezpieczeństwo własne i majątku*, Gliwice 2009, s. 9.

²⁶ K.M. Książkowski, *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Środki i metody przeciwdziałania*, Warszawa 2004, s. 55-59.

(żywnościowe, energetyczne, materiałowo-techniczne, finansowe itp.) możliwości podmiotu w zakresie zaspokajania potrzeb, zwłaszcza najbardziej istotnych, żywotnych, czyli – ekonomiczny potencjał bezpieczeństwa.

Waga i znaczenie ekonomii dla bezpieczeństwa sprawiają przy tym, iż idea i problematyka ekonomosfery bezpieczeństwa wymaga niezbędnego i adekwatnego odzwierciedlenia w świadomości społecznej – zrozumienia, rozwijania i efektywnej aplikacji. Dotyczy to zwłaszcza elit odpowiedzialnych za bezpieczeństwo ludzkich społeczności, z państwem na czele. Nie powinno jednak być obce również zwykłym ludziom.

Bibliografia

- Barczak A., Kowalewska E., *Źródła finansowania zadań z zakresu ochrony środowiska w Polsce – przegląd stosowanych rozwiązań*, „Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu” 2014, nr 1.
- Bauman Z., *Płynny lęk*, Kraków 2008.
- Delumeau J., *Skrzydła anioła, Poczucie bezpieczeństwa w duchowości człowieka Zachodu w dawnych czasach*, Warszawa 1998.
- Economic security for a better world*, Geneva 2004.
- Fraćkiewicz L. (red.), *Bezpieczeństwo socjalne*, Katowice 2003.
- Frejtag-Mika E., Kołodziejak Z., Putkiewicz W., *Bezpieczeństwo ekonomiczne we współczesnym świecie*, Radom 1996.
- Guz T., Kłosiński K.A., Marzec P., *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*, Lublin-Tomaszów Lubelski 2006.
- Haliżak E., *Ekonomiczne czynniki bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie środkowej po zimnej wojnie*, red. J. Kukułka, Warszawa 1994.
- Haliżak E., *Ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, Warszawa 1997.
- Hartley K., Sandler T., *Handbook of Defense Economies*, New York 2007.
- Ioan-Franc V., Diamescu M.A., *Some Opinions on the Relation between Security Economy and Economic Security*, “Romanian Journal of Economics” 2010, 2 (40).

- Jarmoszko S., *Antroposfera bezpieczeństwa wobec zagrożeń współczesnego świata (antropologiczna próba systematyzacji)*, [w:] *Bezpieczeństwo współczesnego świata. Wyzwania i zagrożenia*, red. A. Kusztelak, Poznań 2011.
- Jarmoszko S., *Antropologia bezpieczeństwa. Kontury naukowej tożsamości*, Siedlce 2015.
- Księżopolski K.M., *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Środki i metody przeciwdziałania*, Warszawa 2004.
- Księżopolski K.M., *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, Warszawa 2011.
- Kurek S. T., *Ekonomika bezpieczeństwa – podstawowe problemy*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, t. II, red. P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda, Warszawa 2011.
- Kurek S.T., Kurek S., *Model kształtowania bezpieczeństwa ekonomicznego państwa*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, t. III, red. P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda, Warszawa 2012.
- Kurek S. T., Płaczek J., *The Outline of Security Economics Methodology*, www.unob.cz/eam/...2.../KUREK_PŁACZEK.pdf.
- Leszczyński M., *Bezpieczeństwo ekonomiczne we współczesnych uwarunkowaniach*, [w:] *Kultura bezpieczeństwa. Potrzeby i uwarunkowania*, t. II, red. M. Minkina, A. Filipek, J. Ważniewska, Siedlce 2016.
- Levenson I., *Economic security: A guide for an age of insecurity*, iUniverse 2011.
- Lipiński M., *Bezpieczeństwo własne i majątku*, Gliwice 2009.
- Plecka M., *Personalny wymiar bezpieczeństwa ekonomicznego*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2014, nr 35, t. 2.
- Plecka M., Rychły-Lipińska A., *Istota bezpieczeństwa ekonomicznego państwa – aspekty teoretyczne*, [w:] *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa*, red. A. Urbanek, Słupsk 2013.
- Płaczek J., *Metodyczne podstawy ekonomiki bezpieczeństwa*, [w:] *Ekonomika bezpieczeństwa państwa w zarysie*, red. J. Płaczek, Warszawa 2014.
- Radziejewski R., *Infrastruktura a bezpieczeństwo*, „Zeszyty Naukowe AON” 2013, nr 3 (92).
- Ronis S.R. (red.), *Economic Security: Neglected Dimension of National Security?*, Washington 2011.

- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002.
- Smith R., *Economics and Security: The Disciplines and Reality*, [in:] *New Perspectives on Security*, ed. M. Clarke, London-New York 1993.
- Sobczak A. (red.), *Prywatne ubezpieczenia zdrowotne*, Warszawa 2004.
- Stachowiak Z., *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, [w:] *Ekonomika obrony*, red. W. Stankiewicz, Warszawa 1994.
- Stachowiak Z., *Ekonomika bezpieczeństwa. Dylematy powstania, rozwoju i poszukiwania swego paradygmatu*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2010, seria G, t. 97, z. 2.
- Stachowiak Z., *Ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa narodowego*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, red. R. Jakubczak, J. Marczak, Warszawa 2011.
- Stachowiak Z., Kurek S.T., Kurek S., *Bezpieczeństwo ekonomiczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004.
- Stachowiak Z., Płaczek J. (red.), *Wybrane problemy ekonomiki bezpieczeństwa*, Warszawa 2002.
- Stankiewicz W. (red.), *Ekonomika obrony*, Warszawa 1994.
- Szlachta A., *Rola i miejsce rezerw państwowych w gospodarce narodowej Polski*, „Logistyka i Transport” 2005, nr 1.
- Tyburska A., *Infrastruktura krytyczna – problemy w wyznaczaniu elementów kluczowych państwa*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, t. II, red. P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda, Warszawa 2011.
- Winnicki T., *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska*, [w:] *Podstawy ochrony środowiska*, red. B. Głowniak, E. Kempa, T. Winnicki, Warszawa 1985.
- Włoch R., *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa*, red. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, Warszawa 2009.
- Zabierowski K., *Ekonomiczne podstawy ochrony przyrody*, [w:] *Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka*, red. W. Szafer, Warszawa 1973.
- Żukrowska K., *Ekonomia jako sfera bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Interdyscyplinarność nauk o bezpieczeństwie. Paradygmat. Wiedza. Demarkacja*, red. K. Raczkowski, K. Żukrowska, M. Żuber, Warszawa 2013.
- Żukrowska K., *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, [w:] *Trzy wymiary współczesnego bezpieczeństwa*, red. S. Sulowski, M. Brzeziński, Warszawa 2014.